

կը բանայ ու ըղեղը միայն կ'ուտէ , մնացածը կը թողու . անոր համար ու մանք կարծեցին թէ աս կենդանին միայն արին ու ըղեղ կ'ուտէ : Բնու թեամբ խիստ կատաղի է , ու պզտիկ ուց բռնուած ալ ըլլայ նէ՝ ետքը եր թալով կը վայրենանայ :

Ուսանունին մորթը շատ յարգի է . բոյց մաղերուն փափկութիւնն ու գոյնը՝ ամէն տեղի օդուն ու եղանակին յարմար կը փոխուի . ընդհանրապէս ձմեռուան մորթը աւելի աղւոր կ'ըլլայ բան թէ ամառուանը :

Ուսանունին աչուրները խիստ վառվռուուն ու սուր են . և աս սրատեսութիւնը այնչափ հռչակաւոր է որ հին ատենի յոյնք առասպել մը շինած էին՝ թէ աս կենդանիս քնացած ժամանակն ալ պատէն անդին եղած բաները կը տեսնէ : Ի՞նչ կենդանույս սրատեսութենէն առնելով՝ հռովմ ուսումնական ընկերութիւն մը կայ ինչուան հիմա որ Ղեմարան լուսանուանց՝ կ'ըսուի , և հաստատուած է 1603^ն :

Մարդոս կին 4 պայարանայը լրայ :

ՄԱՐԴՈՒՍ չորս հասակին վրայ զատ զատ խօսեւէն ետե , հոս քիչ մը բան ալ հինգ զգայարանացը վրայ խօսինք , որոնց առջինը աչքն է : Աչքին գլխաւոր մասերն են սպիտակուց , եղջերի , ծիածան , բիւ ու փետղական ջիւղ : Ապիտակուցը դիմահարնիւթ մըն է որ աչքին չորս դին պատած է , բաց ՚ի մէջտեղի կըր ու սև կտորէն : Եղջերիկը թափանցիկ է ապակիի նման , ու ճերմկուցին առջևի կողմը կ'իյնայ : Երկրորդն եղջերիկէն քիչ մը անդին գոյնգոյն մաշկ մըն է , և ունեցած գոյները ասոնք են . նարնջագոյն , դեղին , երկնագոյն , մոխրագոյն ու ճերմակախառն գորշ . ծիա-

ծանին մէջտեղը պզտի ծակ մը կայ՝ որ լուսոյ սաստկութենէն ու նուազութենէն կրնայ մեծնալ ու պզտիկնալ , ասոր բիւ կ'ըսենք : Բիւին ետեը պզտիկ թափանցիկ ոսպնածե մը կայ որ սառնափեսայ կ'ըսուի . ասոր ալ ետեէն թափանցիկ կակուղ նիւթ մը կուգայ , որուն ետեի կողմը ցանցափեսայ ըսուած մաշկը կ'իյնայ , ու տեսողական ջղերուն ծայրերը ասոր վրայ տարածուած են :

Իսկ աչքին բան մը տեսնելը այսպէս կ'ըլլայ . դիմացը կեցած որ և իցէ առարկային վրայէն ճառագայթները ինչուան մեր աչքին ցանցատեսակը կը հասնին , ու անոր վրայ նոյն առարկային պզտիկ պատկերքը կը ձևացնեն , տեսողական ջղերն ալ ան պզտիկ պատկերքը մեր ըղեղին կը հաղորդեն , որով կ'ըլլայ տեսութիւն : Ապա տեսութեան գործարանը աչքն է , որով ամէն բան կը տեսնենք ու կը վայելենք . և միանգամայն փառք կուտանք ըստուծոյ՝ որ մեզի աս ազնիւ ու հեռատես զգայարանքը պարգևեր է , որ մարդուս զգալի միտք կամ պատկեր մտաց կը սեպուի . վասն զի մէկալ ամէն արարածները անով մեր տեսութեանը տակը կ'իյնան , ու մեր աչքը մեր մարմնոյն բարձր տեղն ըլլալով՝ ամէն բան առանց արգելքի համարձակ կը տեսնէ , կը դիտէ ու կը զննէ , ինքը անշարժ անփոփոխ մնալով . նոյնպէս մեր մարմինն ու մէկալ զգայարանքները աչքով կը կառավարենք : Աչքին տեսութեամբը դիմացինին երեսը նայելով կ'իմանանք անոր սրտին ուրախութիւնը , ցաւն ու կիրքը . դարձեալ շատ անգամ աչքը լսելու գործարանին տեղը կը գործածուի . օրինակի համար՝ ան անուանի ազգերը , ան երևելի ու քաջ մարդիկները , ան փառաւոր մայրաքաղաքներն ու ան մեծամեծ շէնքերն որ այլ և այլ պատճառներու համար անձամբ չենք կրնար տեսնել , անոնց պատկերները նկարուած ու տպուած կը տեսնենք , ու պատմութիւններն գրքերու մէջ

կը կարգանք, որով տեսածի ու լսածի պէս կ'ըլլանք, ու խելք սորվելու և միտք պահելու բաները աչքով աւելի դիւրութեամբ ու աւելի տեղն 'ի տեղը մտունիս կը պահենք՝ քան թէ նոյն բաները միայն լսելով գիտնայինք։

Վերջապէս աչքը մարդուս մէկալ ամէն զգայարաններէն աւելի հարկաւորն է, ու աչքը ամէն բան մարդուս հոգւոյն վրայ աւելի պայծառ կը տըպաւորէ՝ քան թէ մէկալ զգայարանները։ Վասն զի որ և իցէ առարկաներէ ցոլացած լուսոյ շառաւիղները առանց իրարու հետ շփութելու իրենց ձեւով՝ գոյնովն ու մեծութեամբը, թէ հեռու ըլլան՝ թէ մօտ, թէ մեծ և թէ պզտիկ, աչքին մէջ կ'ամփոփուին։

Նստմենահարկաւոր ու սքանչելի զգայարանքը շատ փափուկ ու դիւրամիտասելի է քան թէ մէկալ ըզգայարանները։ անոր համար Նստուած ասոր պահպանութեանը համար արտեանունքը, կոպն ու յօնքը տուեր է։

Ուստի թէ որ յանկարծական փորձանք մը չհանդիպի նէ, սովորաբար մարդուս աչքը տարիքը առաջ երթալէն ետեւ կը սկսի տկարանալ։ և որովհետեւ ինչպէս որ ըսինք՝ աչքը մարդուս աւելի հոգւոյ ու մըտաց գործարանը կը սեպուի քան թէ մարմնոյ, անոր համար մարմնոյն փնաս մը չընեն իր տկարանալովը։

Թող որ աս տկարանալուն ալ մարդիկ ճարը գտան՝ ակնոց գործածելով։ որով ոչ միայն ծերերը, հապա նաեւ ան երիտասարդներն որ տկար տեսութիւն ունին՝ ակնոց գործածելով ամէն բան յստակ կը տեսնեն։

Նարեխառն կլիմաներուն տակը եղած մարդկանց աչուրներուն գոյնը ընդհանրապէս նարնջի գունով ու երկնագոյն կապոյտ կ'ըլլայ։ սեւ աչուրները զօրաւոր ու աշխոյժ կ'ըլլան, ու կրակի պէս կը փալթըլին, ընդհակառակն երկնագոյն աչուրները աւելի տկար կ'ըլլան։

Աչքին երկրորդական կտորներն են նոյն, արտեանունք, տեսութեւն արտառուայ և յօնք։

Հօնքը՝ մարդուս աչուրներուն վրայ կեցած՝ աչքին մէջի գոյներն ու ձևերը դուրս կը ցատեցընեն։ յօնքին գոյնովն ու շարժմունքովը մարդուս դէմքին աշխուժութիւնն ու գեղեցկութիւնը, և իր մասնաւոր յատկութիւնները կ'իմացուին։ ու քանի որ ճակտին մկանունները մարդուս վեր կը բարձրացընէ կամ վար կ'իջեցընէ՝ յօնքերն ալ կ'ամփոփուին ու կը պարզին, և մարդուս կիրքերը կը յայտնեն։

Արտեանունքները՝ աչքին պահպանութիւն կ'ընեն՝ որ աչուրներուն մէջ մանր փոշիներ չկարենան մտնել։ արտեանունքները երկուք են՝ վերի ու վարի։ վերինը շարժուն է, կը բարձրանայ ու կը ցածնայ, իսկ վարինը գրեթէ անշարժ։

Կոպը քթին երկու կողմը կօնոնաձև ոսկրէ փոս մըն է։ ասոր մէջը մեծ ծակ մը կայ՝ որ գագաթին հետ հաղորդակցութիւն ունի, ու աչքին տեսողական ջղերը աս ծակէն կ'անցնին։

Արցունքի անօթը այլ և այլ կտորներ ունի։ գլխաւորն է նշի չափ միս մը որ աչուրներուն վրայի կողմը կ'իյնայ, և ասիկայ է արցունքին աղբիւրը։ ասկէ արցունքը բարակ երակներով արտեանունքին տակը կը վազէ, անկէ ալ աչքին ծայրի պզտիկ ծակէն քթին մէջ կ'անցնի, իսկ աւելին երեսէն վար կը վազէ։

Մարդուս քիթը թէպէտ դէմքին վրայ դուրս ցցուած բան մը կ'երևնայ, սակայն ամենեւին տգեղութիւն չտար մարդուն երեսին, բայց եթէ երբոր բնական մեծութենէն կամ ձևէն դուրս ըլլայ։

Քիթը խիստ քիչ շարժում ունի, և հոտառութեան գործարանը քիթի ծակերն են՝ որնաւ անփոփոխ կ'ըսուին։ ասոնց մէջ կալուղ ու զգայուն մաշկ մը կայ, և հոտ զգացողը աս մաշկին ջղերն են՝ որ իրենց եկած հոտը ըզեղին կը հաղորդեն։

Նոր համար կենդանեաց քիթն

ծակերը որչափ մեծ ու երկայն ըլլան, այնչափ աւելի հոտառութիւննին ալ սաստիկ ու սուր կ'ըլլայ. որովհետեւ մարդու ընդունքը շատ կենդանեաց թերուն ծակէն աւելի պզտիկ ու նեղ է, ըղեղն ալ աւելի խոնաւ, անոր համար մարդու հոտառութիւն ալ տկար կ'ըլլայ: (Թող որ մարդկանց հոտառութեան քիչ ըլլալը՝ միայն 'ի բնութենէ չէ, հապա նաև մարդկանց կենաց եղանակէն և ուրիշ պատճառներէ՝ որ մարդիկ ալ իրարմէ աւելի կամ պակաս հոտառութիւն կ'ունենան. ինչպէս պզտիկուց խոտեղէնով ու պտուղներով՝ առանց ուրիշ հոտաւէտ կերակուրներու մեծցած մարդուն հոտառութիւնը աւելի սաստիկ է, քան թէ տեսակ տեսակ հոտաւէտ ու խառնակ կերակուրներով մեծցած մարդունը: Ընդունքը հոտառութենէ զատ՝ շունչ առնելու տալու համար ալ խիստ հարկաւոր գործարան է:

Ճաշկէլէ՛ կ'ըսուի ան զգայարանք՝ որով ուտելու խմելու բաներուն համը կ'իմանանք: Մարդու ճաշակելիքը աւելի սուր ու փափուկ է քան թէ կենդանեացը. ճաշակելեաց բուն գործարանը բերանն է, իսկ համառնողը լեզուին եզերքն ու քիմքն է: Մարդու լեզուն ալ թէպէտ շատ բարակ ջղեր ունի, բայց փափուկ ու մնոտ է, և վրան կըր կըր բշտիկներ ունի, որ կենդանեաց լեզուին վրայ եղած բուշտերուն պէս կարծր չեն: Լեզուով մարդու հագագէն ելած ձայնը կերպ կերպ եղանակներ կը ձևանայ, ու անոնցմով մարդու հոգւոյն կամքը ու սրտին որ և իցէ ըզգացմունքը կ'իմացուի. լեզուով է որ մարդիկ իրարու հետ կը խօսին, իրարու խօսքը կը հասկընան ու կը հասկըցընեն. լեզուով մարդս բան կը սորվի, կը սորվեցընէ. լեզուով մարդ կը զուարճանայ, կը զուարճացընէ. և որ մեծն է՝ լեզուով Եստուծոյ փառք կուտանք որ մեզի աս պզտիկ ու ամենարուեստ գործարանը պարգևեր

է: Մարդու միայն վարի ծամելիքը կը շարժի, երբեմն նաև ակամայ. զոր օրինակ երբոր ձանձրութիւնը վրան տիրած ըլլայ, որ երկայն կամ կարճ՝ շուտ կամ ուշ յօրանջելէն կ'իմացուի. և աս յօրանջը տկարութենէ, դատարկութենէ և ուրիշ ասոնց նման բաներէ առաջ կուգայ:

Մարդու հարկաւոր գործարաններէն մէկն ալ լեւիք ըսուած ըզգայարանն է, որ խիստ շատ կտորներով ու կըր պտոյտներով կը ձևանայ. և աս կտորներուն գլխաւորներէն մէկն է ականջին Խփուկ՝ որ է գոգաւոր, առաձգական ու օդով լեցուած մաշկ մը: Իսկ մարդու բուն լսելու գործարանը ականջին ներսի կողմը գաւիթ ըսուած մասն ու ցողիք ըսուած անցքն է. աս անցքը ջրային հեղուկով մը լեցուն է, և աս հեղուկին մէջն են լսողական ջղերուն ծայրերը, որ ինչ ձայն որ զգան՝ մէկէն 'ի մէկ ըղեղին կը հաղորդեն. այսինքն երբոր ձայն հանելով օդին շարժմունքը թմբուկին առաձգական մաշկին կը զարնուի, անով ներսի օդն ալ կը շարժի, ան շարժմունքով ձայնը ինչուան լսողական ջղերուն ծայրը կը հասնի ու զանոնք կը ցնցէ. և որովհետեւ աս ջղերը ըղեղին հետ կապակցութիւն ունին, իրենց ընդունած ձայնը մէկէն նաև ըղեղին կը հասցընեն: Լսելեաց զգայարանքը՝ այսինքն ականջը երկուք է, որ եթէ յանկարծ ասոնցմէ մէկը փասուի նէ՛ մարդս մէկալով կը լսէ. մարդու ականջներուն ծանրանալը դիպուածական պատճառներէ չըլլայ նէ՛ սովորաբար տարիքը առնելէն ետեւ կը սկսի, և ոմանցը ինչուան բոլորովին կը խնայ: Եւ խլութիւնը թէ որ ներքին գործարանին մաշկին կարծրանալէն առաջ եկած է՝ անբժշկելի կ'ըլլայ. իսկ թէ որ ուրիշ պատճառաւ քիչ մը լսելեաց գործարանը խանգարուած է, ան ատեն լեւիքի գործածելու է, որ եղջերաձև գործիք մըն է՝ ծանր ականջ ունեցողներուն համար շինուած: Լսել

լափողին նեղ ծայրը խուլը ականջին մէջ կը խօթէ . իսկ լայն կողմը մարդը իր բերանը կը դնէ ու անով խուլին հետ կը խօսի . վասն զի ձայնը լուսոյ շառաւիղներուն պէս կը ծաւալի ու կ'ամփոփուի . և ինչպէս որ ոսպնածե ակնոցները լուսոյ շառաւիղները հաւաքելով՝ առարկաները տկար աչուրներուն պայծառ կը ցուցնեն , նոյնպէս ալ աս գոգաւոր լսելափողը՝ ձայնին ծաւալումը ամփոփելով՝ խլին ականջին մէջ կը սաստկացնէ նոյն ձայնը , որով առանց դժուարութեան խուլը կը լսէ դիմացինին խօսքը : Կանջին վարի ծայրը որ Բլաի կ'ըսենք՝ հիմա ընդհանրապէս միայն կանայք կը ծակեն , ու զարդի համար անկէ օղ՝ կը կախեն . բայց դեռ անանկ ազգեր կը գտնուին՝ որ ականջին թէ կը ծակեն և թէ կ'երկնցրնեն ու զածնուն չափ , ոմանք ալ օղին տեղը մատնի կամ ազնիւ քարեր կը կախեն ականջներուն բլթակէն :

Շափեյի կ'ըսուին մարդուս ձեռուրներն ու օտուրները : Ստուրները բոլորովին տարբեր են անասուններուն ոտքերէն , նաև կապիկներէն ալ՝ որոնց թաթերը աւելի ձեռքի կը նմանին . մատուրնին ալ շատ կարճ են , ու գրեթէ խաղուն չեն : Ստտի միայն մարդն է ուրիշ կենդանեաց մէջ որ ամենէն կատարեալ ձեռք ու ոտք ունի , և ամէն գործարաններն ալ անոնց համեմատ աւելի կատարեալ են , և ամենաբարակ ճարտարութեանց յարմար :

1. Բլ-ի :

ԵՐԿՐԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ

Շաբաթներ , Կանային ջրեր և ջրհաններ :

Շաբաթներ : — Վեռնէն վեր ցատքող ջրերուն շտեմարանը որչափ աւելի բարձր տեղ ըլլայ , դուրս ցատքած ջուրն ալ այնչափ աւելի բարձր կ'ելլէ . աս բանս յայտնի կը տեսնուի լեռներու մէջ , ու արդեօտեան ջրհորներուն վրայ . վասն զի թէ որ ջրի մը շտեմարանը խիստ բարձր տեղ ըլլայ , տակի ջուրը վրայի ծանրութեանէն սաստիկ ճնշուելով՝ խորունկ ծակէ մը ելլելու ատենը խիստ ուժով վեր կը ցատքէ . աս տեսակ ջրերը կամ աղբիւրները շաբաթներ կ'ըսուին ռամկօրէն , որ Պարսից շաբեյի բառն է :

Տրաբուխ գտնուող երկիրներու մէջ , մանաւանդ Իսլանտիա կղզին շատրուաններ խիստ շատ կան . բայց ասոնք ուրիշ պատճառէ առաջ եկած են , այսինքն տաքութեան . վասն զի ջուրը գետնին տակի տաքութեանէն ընդարձակելով՝ չորս կողմէն սաստիկ կը ճնշուի , ու ծակ մը գտնելուն պէս շատ բարձրութեամբ վեր կը ցատքէ . աս տեսակ երկիրներու մէջ եղած շատրուաններուն ջրերը աւելի բարձր կ'ելլեն քան թէ ուրիշ երկիրներու մէջ գտնուածները : Իսլանտիայի մէջ ամենէն անուանի շատրուանը Լէյզէր ըսուածն է . ասոր ջրերը 30^{էն} ինչուան 100 մեթր բարձրութեամբ վեր կը ցատքեն :

Տեսակ մը շատրուաններ ալ կան՝ որ ընդհատ աղբիւր կ'ըսուին . վասն զի ատեն ատեն կը բղխին ու ատեն ատեն կը դադրին . և դադրած միջոցին երբեմն քանի մը վայրկեան կը քչէ , երբեմն քանի մը օր , երբեմն ալ ամիսներ :

1. Պարսկերէնը շաբեյի ալ կը նշանակէ . ուստի շատրուանը գրաբար մէջ աս երկրորդ նշանակութեամբ գործածուած ունինք :